

TRIJŲ KATALIKIŠKŲ LAIDOTUVIŲ PAPROČIŲ RELIGINĖ PRASMĖ (XXI A. PRADŽIA)

RIMUTĖ GARNEVIČIŪTĖ

Įvadas. Papročiai – darni, tradicijomis įtvirtinama įpročių ir apeigų bei visuomenės elgesio normų, perduodamų iš kartos į kartą, visuma. Įpročiai – tai polinkiai tapačiomis visuomeninėmis aplinkybėmis kartoti tam tikrą nesudėtingą veiksmą. Individas vienus visuomenės priimtus įpročius pasisavina, kitus išsiugdo, o kai visuomenė juos pripažįsta, jie tampa papročių dalimi. Tokiu būdu nauji įpročiai patikrinami kaip vertybės, įtvirtinami visuomenėje ir imami perduoti iš kartos į kartą. Apeigos atspindi ankstesnių kartų patirtimi nustatytus simbolinius veiksmus ir poelgius. Jos dažnai susijusios su pasaulietiniais ir religiniais simboliais. Papročiai iš kartos į kartą perduodami ir išsaugomi tradicijų (lot. *traditio* – perdavimas) dėka. Tradicijos – ankstesnių kartų paveldas. Žmonės perduoda ir saugo tik gyvenant reikalingus kultūros reiškinius. Perimtas vertybes naujos kartos papildo savomis. Taigi papročiai funkcionuoja trijų principų dėka: paveldą su dabartimi jungia vertybiniai ryšiai; papročiai yra nuolat atsinaujinantis reiškinys; kiekvienas žmogus likdamas nežinomu gali juos varijuoti ir turtinti. Papročių pagrindinė paskirtis – dorovinis ugdymas. Beveik visi papročiai yra priemonės dorovinėms vertybėms, žmogaus dvasingumui įkūnyti ir puoselėti¹. Remdamiesi šiuo Juozo Kudirkos papročių sąvokos apibūdinimu, mes pagrįstai keliame užduotį apibūdinti katalikų laidotuvių papročių aukščiausią, t. y. religinę prasmę, kaip žmogaus vertybinės orientacijos pagrindą.

Pagrindinis tyrimo duomenų šaltinis – nauja autorės atliktų ekspedicijų medžiaga. Etnografinė medžiaga rinkta taikant lauko tyrimo metodus: pusiau struktūruotą interviu ir stebėjimą. Pagal autorės specialiai parengtą klausimyną „Katalikiškų laidotuvių apeigos ir papročiai Lietuvoje: XX–XXI a. sandūra“ 2009–2011 m. atlikta apklausa visuose Lietuvos rajonuose.

¹ Juozas Kudirka, *Papročiai ir kaimo kultūra*, Kaunas: Lietuvos Respublikos žemės ūkio rūmai, 1996, p. 9–11.

nuose². Ieškota religingų ir apeiginius laidotuvių papročius išmanančių, t. y. laidotuvėse giedančių ar giedojusių pateikėjų. Ekspedicijose surinkta medžiaga saugoma Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne³. Straipsnyje pateikiami asmeniniai duomenys tų pateikėjų, kurie sutiko juos skelbti, raštu patvirtindami sutikimą.

Straipsnyje nagrinėjami du papročiai yra susiję su mirusiųjų minėjimu. Mirusiųjų minėjimus kaip atskirą laidotuvių papročių grupę išskyrė Angelė Vyšniauskaitė, ji padėjo pagrindus laidotuvių papročių klasifikacijai, o papročius nagrinėjo chronologiniu principu⁴. Sovietmečiu liaudies papro-

² Po vieną ar daugiau pateikėjų apklausta šiose Lietuvos vietovėse: Kaune (20 pateikėjų), Vilniuje, Panevėžyje, Joniškėje, Utenoje, Ukmergėje, Kėdainiuose, Jonavoje, Šiauliuose, Kuršėnuose, Raseiniuose, Akmenėje, Naujojoje Akmenėje, Plungėje, Rietave, Kretingoje, Palangoje, Nidoje, Šilutėje, Tauragėje, Vilkaviškyje, Druskininkuose, Alytuje, Trakuose, Elektrėnuose, Širvintose, Bubių kaime, Gruzduose, Šakynoje (Šiaulių r.), Žagarėje, Gataučių kaime (Joniškio r.), Germaniškyje (Biržų r.), Pumpėnuose, Saločiuose (Pasvalio r.), Rozalime, Linkuvoje, Lygumuose (Pakruojo r.), Krekenavoje, Jotainiuose, (Panevėžio r.), Subačiuje (stoty) (Kupiškio r.), Želvoje (Ukmergės r.), Janonių kaime, Dubingiuose (Molėtų r.), Gerkonių kaime, Mažionių kaime, Troškūnuose, Kavarske, Skiemonyse, Naujasodyje (Anykščių r.), Daunoriuose, Tauragnuose, Kolitiškių kaime, Daugailiuose (Utenos r.), Kriaunose, Jūžintuose, Ragelių kaime (Rokiškio r.), Dusetose, Antazavėje (Zarasų r.), Ceikiniuose, Tverečiuje (Ignalinos r.), Pabradėje, Labanore (Švenčionių r.), Maišiagalėje, Anovilio kaime, Medininkuose (Vilniaus r.), Dieveniškėse (Šalčininkų r.), Onuškyje, Aukštadvaryje (Trakų r.), Merkinėje, Pirčiupio kaime (Varėnos r.), Serijuose (Lazdijų r.), Pivašiūnuose, Rumbonyse, Simne (Alytaus r.), Rumsiškėse, Palomenėje, Vilūnų kaime (Kaišiadorių r.), Stakliškėse, Išlauže, Naujojoje Ūtoje (Prienuų r.), Bagotojoje (Kazlų Rūdos sav.), Akmenynuose (Kalvarijos sav.), Lukšiuose, Kudirkos Naumiestyje, Slavikuose (Šakių r.), Vištytyje (Vilkaviškio r.), Ežerėlyje, Babtuose, Pažėruose, Raudondvaryje, Vilkiyoje (Kauno r.), Bukonyse (Jonavos r.), Pagiriuose, Dovydiškių kaime (Kėdainių r.), Ariogaloje (Raseinių r.), Eržvilke, Raudonėje, Skirsnemunėje, Smalininkuose, Viešvilėje (Jurbarko r.), Pagėgiuose, Degučiuose, Švėkšnoje (Šilutės r.), Vėžaičiuose, Priekulėje, Gargžduose (Klaipėdos r.), Darbėnuose (Kretingos r.), Salantuose (Plungės r.), Mikulčių kaime, Ylakiuose (Skuodo r.), Sedoje, Letenių kaime, Degučių kaime (Mažeikių r.), Ventoje (Akmenės r.), Luokėje, Varniuose (Telšių r.), Degaičių gyvenvietėje Telšiuose, Laukuvoje, Pajūryje (Šilalės r.), Kiaunoriuose, Vaiguvoje (Kelmės r.). Stebėjimo būdu duomenys rinkti Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Biržuose, Utenoje, Švenčionyse, Ukmergėje, Kėdainiuose, Šiauliuose, Plungėje, Telšiuose, Kretingoje, Tauragėje, Marijampolėje, Švenčionyse, Simne (Alytaus r.), Ežerėlyje, Raudonėnų kaime, Vertimuose (Jurbarko r.), Pagėgiuose (Šilutės r.), Laukuvoje (Šilalės r.), Mosėdyje (Skuodo r.). Iš viso apklausti 196 pateikėjai 121 vietovėje.

³ Etnografinės ekspedicijos „Katalikiškų laidotuvių papročiai ir apeigos Kaune: XX–XXI a. sandūra“ medžiaga, užrašė Rimutė Garnevičiūtė, 2009, in: *VDU ER*, Nr. 1351; Etnografinės ekspedicijos „Katalikiškų laidotuvių apeigos ir papročiai Lietuvoje: XX–XXI a. sandūra“ medžiaga, užrašė Rimutė Garnevičiūtė, t. 1–4, 2010; t. 5–12, 2011, in: *VDU ER*, Nr. 2074.

⁴ Angelė Vyšniauskaitė, „Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais“, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės

čiuose buvo akcentuojama jų ikikrikščioniška prasmė. Laidotuvių papročiuose ieškota protėvių kulto ir animizmo liekanų. Rasa Račiūnaitė siekė atskirti pagoniškus ir krikščioniškus gimtųjų, vestuvių ir laidotuvių papročius⁵. Jonas Mardosa įrodė, kad XX a. lietuvių liaudies krikščioniškoje kultūroje netgi tie papročiai ir tikėjimai, kurie galėjo būti atsiradę pagonybės laikais, krikščionybės sukurtoje kultūros sistemoje funkcionavo kaip įgijusios naują prasmę sudėtinės tos sistemos dalys arba liaudies pamaldumo apraiškos⁶. Liaudiškų „šalia bažnyčios“ vykdomų religingumo apraiškų nagrinėjimas yra aktualus. Istorikai, etnologai ir folkloristai šią problematiką nagrinėti pradėjo palyginti neseniai tiek Vakaruose, tiek Rusijoje⁷. Lietuvių folkloristikoje liaudiško pamaldumo problema kol kas neturi nei platesnės tyrimų perspektyvos, nei ryškesnio diskusinio prado⁸. Etnologijoje liaudiško religingumo klausimus (švęsto vandens, Velykų verbos ir kt. naudojimą ir paskirtį) tiesiogiai ir kryptingai nagrinėja Danguolė Svidinskaitė⁹. Katalikų liaudies pamaldumo praktikas Lietuvoje nagrinėja Alfonsas Motuzas¹⁰; jis yra nagrinėjęs krikščioniškų laidotuvių apeiginių papročių kilmę ir pamaldumo praktikas katalikų laidotuvėse¹¹. Tyrimus šioje srityje

literatūros leidykla, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Istorijos institutas, 1961, p. 133; Angelė Vyšniauskaitė, „Šeimos buitės ir papročiai“, in: *Lietuvių etnografijos bruožai*, redagavo Angelė Vyšniauskaitė, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Istorijos institutas, 1964, p. 513.

⁵ Rasa Račiūnaitė, „Pagonybės ir krikščionybės sintezė gimtųjų, vestuvių ir laidotuvių papročiuose“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1997, t. XI, p. 89–94.

⁶ Jonas Mardosa, „Ikikrikščioniškosios kultūros interpretacijos Lietuvos etnologijoje“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, t. 1 (10), p. 119–144.

⁷ Александр Панченко „Религиозные практики и антропология религиозности“, in: *Канун: Альманах, выпуск 4: Антропология религиозности*, издается под общей редакцией Дмитрия Лихачева, Санкт-Петербург: Канун, 1998, p. 6–7.

⁸ Vita Ivanauskaitė, „Folklorinės liaudiškojo pamaldumo raiškos: dzūkaiškojo tikėjimo patirtys folkloristų akiratyje“, *Tautosakos darbai*, 2008, t. XXXVI, p. 125.

⁹ Danguolė Svidinskaitė, „Šventintas vanduo ir jo vartojimas: Bažnyčios ir liaudies požiūris (Trakų dekanatas, XX a. I pusė)“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1999, t. XI, p. 537–566; Danguolė Svidinskaitė, „Religingumas, tapatumas ir istorinis laikas“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2002, t. XXI, p. 214–239; Danguolė Svidinskaitė, „Sekmadienio laiko valdymas XIX–XX a. I pusės katalikų katekizmuose“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai*, 2003, t. XVIII, kn. 1, p. 280–322; ir kt.

¹⁰ Alfonsas Motuzas, *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje: Vadovėlis aukštosioms mokykloms*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004; Alfonsas Motuzas, „Krikščioniškas pamaldumas Lietuvos etninėje kultūroje: tarp tradicijos ir naujovių (saugos ir globos problematika)“, *Etninė kultūra*, 2005, Nr. 5, p. 60–68; ir kt.

¹¹ Alfonsas Motuzas, „Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje. Švč. M. Mari-

gilino Saulius Stumbra¹². Gedulo papročių tyrimai Lietuvoje menki. Irma Šidiškienė tyrė gedulo atributus; ji rėmėsi įprasta nuomone, kad mirusiojo artimieji apsirengdami gedulo rūbais parodo liūdesį ir pagarbą velioniui¹³. Račiūnaitė tirdama moters vaidmenį gyvenimo ciklo papročiuose XIX a. pabaigoje – XX a. viduryje skyrė dėmesio ir gedulo papročiams. Gedulą aptarė kaip tradicinį mirusiojo pagerbimą, kuris pasireiškė išoriniais ir vidiniais ženklais, apranga ir elgesiu; teigė, kad gedulo laikotarpiu mirusysis ir jo artimieji yra neapibrėžtame tarpsnyje tarp gyvybės ir mirties, dėl to gedulo laikotarpiu draudimais buvo siekiama gyvuosius apsaugoti nuo neigiamo mirusiųjų poveikio¹⁴. Gedulo papročius Lietuvoje aprašė Vyšniauskaitė¹⁵. Apie gedėjimo papročius Vakarų Europoje bei gedulo atsisakymo priežastis sužinome iš Philippo Arieso studijos¹⁶. Kiti du mūsų nagrinėjami klausimai Lietuvoje nėra tirti. Varšuvos universiteto Etnologijos ir kultūrinės antropologijos katedros studentai ir dėstytojai 2000 m. atliktose ekspedicijose rinko medžiagą apie laidojimo papročius Vilniaus krašte, tačiau mūsų tiriamų klausimų straipsniuose neanalizavo¹⁷.

Vykdydami laidotuvių apeigas gyvieji stengėsi mirusiajam palengvinti perėjimą į kitą pasaulį, apeigomis buvo siekiama apsaugoti save nuo galimų neigiamų sąlyčio su mirtimi pasekmių¹⁸. Račiūnaitė panašiai konstatavo, kad įvairūs laidotuvių metu atliekami apvalymo ritualai skirti tiek mirusiojo būklei palengvinti, tiek gyviesiems apsaugoti¹⁹. Olga Sedakova kal-

jos kalbamasis bei giedamasis rožinis. Vėlinės. Šermenys ir mirusiųjų minėjimai“, *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 5 (74), p. 7–17.

¹² Saulius Stumbra, „Švč. M. Marijai skirtos maldos ir giesmės šermenų apeigose Žemaitijoje: tradicija ir dabartis“, *Soter*, 2008, Nr. 27 (55), p. 165–173; Saulius Stumbra, „Šermenų apeigos Žemaitijoje: tradicijos ir modernumo problematika“, *Res humanitariae*, 2011, t. IX, p. 65–85.

¹³ Irma Šidiškienė, „Lietuvių gedulo atributai“, *Liaudies kultūra*, 1991, Nr. 5, p. 12.

¹⁴ Rasa Račiūnaitė, *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje: Gyvenimo ciklo papročiai XIX a. pabaigoje – XX a. viduryje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002, p. 134–135.

¹⁵ Angelė Vyšniauskaitė, „Laidotuvės“, in: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 459–461.

¹⁶ Philippe Ariès, *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje: Esė rinkinys*, iš prancūzų kalbos vertė Birutė Gedgaudaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 224–240.

¹⁷ *Chata Wileńska: Sen i śmierć na Wileńsczyźnie*, praca zbiorowa pod redakcją Krzysztofa Brauna, Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, 2001.

¹⁸ Кирилл Чистов, „Семейные обряды и обрядовый фольклор“, in: *Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры*, редактор Кирилл Чистов, Москва: Наука, 1987, p. 410.

¹⁹ Rasa Račiūnaitė, „Perėjimo ritualai gimtųjų, vestuvių ir laidotuvių papročiuose“, *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 5, p. 10–12.

bėjo apie tas pačias papročių paskirtis, tačiau pridėjo ir išryškino pagarbą mirusiajam. Ji nurodė, kad laidotuvių apeiginiai veiksmai vienu metu yra nukreipti į du adresatus, gyvuosius ir mirusiuosius, o savyje įkūnija pagarbą mirusiajam ir pagalbą jam pereinant į pomirtinį pasaulį, gyvųjų apsaugą nuo mirties poveikio²⁰. Mūsų laikais laidojimo paslaugas teikiančios firmos savo veiklą grindžia dviem principais – pagarba mirusiajam, užuojauta artimiesiems²¹. Tinkamai pagerbti mirusiojo atminimą ir paguosti liūdinčiuosius – tradicinis žydų laidotuvių ir gedėjimo apeigų etinis turinys²².

Mums svarbu išsiaiškinti tradicinę kataliko žmogaus nuostatą, ar tradicinėje kultūroje pagarba mirusiajam laikyta būtina. Trys pateikėjai išsakė požiūrį, kad tradicinių katalikų laidotuvių pagrindas buvo malda už mirusį žmogų, o prie mirusiojo susirinkusios bendruomenės centras buvo Dievas. „Ne žmogaus pagerbt, bet melstis. Ne pagerbt, o melstis užprašė. Jokių pagarbų te, vienu žodžiu buvo paprasti žmonės, garbių ten neminėdavo. Dėl Dievo. Va, Dievo garbei už tą žmogų. Va čia Dievo buvo garbei. Visada numeris vienas – tai buvo Dievas.“²³ Teocentriška nuostata išryškinta ir šermeninių giesmių tekstuose. „Seniau iš vis nebuvo, kad dėmesys būt kreipiamas į mirusįjį. Viskas turėjo būt į Dievą, į Dievo gailėstingumą, į kančią ir tep toliau. Mirusiu nebuvo iš vis jokios [giesmės]“²⁴, „Dievo garbei būdavo giesmės visos.“²⁵ Žmogaus priklausomybė nuo Dievo įgauna kulto išraišką ir garbinimą²⁶. Šios mintys ir bus raktas ieškant laidotuvių papročių religinės prasmės. Laikomės požiūrio, kad religinė nagrinėjamų papročių prasmė – maldos, kaip pagalbos mirusiajam pereinant į anapusinį pasaulį, iškėlimas. Katalikų Bažnyčia meldžiasi už mirusį savo narį prašydama, kad Viešpats jį išlaisvintų nuo kalčių, jo sielą įjungtų į šventųjų ir išrinktųjų eiles, kūną prikeltų garbingą ir negendantį, kad jis per amžius

²⁰ Ольга Седакова, *Поэтика обряда: Погребальная обрядность восточных и южных славян*, Москва: Индрик, 2004, p. 42.

²¹ <http://www.praradimas.lt/idx.php>, (2009-02-25).

²² Константин Жихарев, *Таинство жизни и смерти: Ритуалы, обряды и достойные проводы в мир иной*, Рига, 2001, p. 78.

²³ Elena Cinaitytė-Bindokienė, gim. 1933 m., gyv. Vilkaviškis, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 6, Nr. 8 (pateikėjo Nr. turinyje) / 32 (klausimo Nr.).

²⁴ Danutė Dapšauskaitė-Venckienė, gim. 1962 m., gyv. Salantai, Skuodo r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 10, Nr. 18/45.

²⁵ Aleksija Danisevičiūtė-Indriliūnienė, gim. 1931 m., gyv. Saločiai, Pasvalio r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 8, Nr. 7/1.

²⁶ Algimantas Kajackas, *Bažnyčia liturgijoje: Liturgijos raida istorijoje: Vadovėlis aukštojioms mokykloms*, Kaunas: Lietuvos katechetikos centras, 1998, p. 13.

galėtų gėrėtis šventųjų draugyste²⁷, tuo išreikšdama tikėjimą, kad gyvenimas po mirties nesibaigia.

Gedulo paskirtis. Antropologijoje išskiriamos trys gedėjimo proceso stadijos. Pirmoje fazėje ką tik mirusių žmonių artimieji yra atskirti nuo visuomenės, simboliškai ar iš tikrųjų, kadangi jie suteršti mirties. Antroje fazėje jie perima specifinę elgesio manierą ir drabužius, kurie įvairiose kultūrose varijuoja. Pagaliau po atitinkamos išvalymo ceremonijos artimiesiems leidžiama įsilieti į visuomenę. Gyvųjų atsakomybė mirusiesiems su jų mirtimi nesibaigia. Labai svarbu nuolat galvoti apie mirusiuosius, ypač visuomenėse, kuriose protėvių buvimas jaučiamas nuolat²⁸.

Beveik visos išvardytos gedėjimo stadijos stebimos katalikiškų laidotuvių papročiuose XXI a. pradžioje. Šarvojimo salėse artimieji sėdi arčiausiai mirusiojo ant kėdžių, kurios stovi lygiagrečiai su karstu. Kiti laidotuvių dalyviai sėdasi toliau nuo mirusiojo. Taip artimiesiems skirta lyg ir izoliuota nuo kitų vieta, prie jų atėjusieji prieina pareikšti užuojautos, bet jiems skirtas vietas užima retai, nebent trumpai pabūdami ar pasėdėdami paguodos ženklan. Lietuviai, kaip ir visos pasaulio tautos, tikėjo, kad didžiausią pavojų mirusysis keliaus artimiesiems giminaičiams, nes jų esanti „pavojinga būklė“ – jie esą apsikrėtę mirtimi ir gali apkrėsti kitus žmones²⁹. Šių dienų laidotuvėse tam tikra artimųjų izoliacija išlieka ir tai gali būti šio seno tikėjimo reliktas. Arnoldas van Gennepas tokį požiūrį laikė nepakankamu. Jis rašė, kad gedulo periodu gyvieji ir mirusieji atsiduria ribiniame tarpsnyje tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio, iš kurių gyvieji išeina reintegracijos apeigų, tokių kaip gedulo nuėmimas, dėka³⁰. Kai kur Vakarų Lietuvoje iki mūsų dienų išliko paprotys pasibaigus gedului per metines nuimti gedulo ženklus: vyrams juodą gedulą žyminčią juostelę nuo švarko atlapo, moterims juodą skarelę, ją pakeičiant šviesia, arba nuimti juodą juostelę, kuri buvo

²⁷ *Laidotuvių apeigos: Vatikano II susirinkimo nutarimu reformuotas, popiežiaus Pauliaus VI įsakymu išleistas Romos apeigynas*, parengė Lietuvos Vyskupų konferencijos Liturgijos komisija, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2004, Nr. 46, 65.

²⁸ Tom Hickman, *Mirtis: Pažintis iš arti*, iš anglų kalbos vertė Regina Bylienė, Kaunas: Dajalita, 2006, p. 33.

²⁹ Pranė Dundulienė, *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 280.

³⁰ Арнольд ван Геннеп, *Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов, перевод с французского Ю. Ивановой, Л. Покровской*, (сер. *Этнографическая библиотека*), Москва: Восточная литература, 1999, p. 135.

uždėta ant mirusiojo portreto. Artimųjų katalikų rūpestis savo mirusiaisiais po laidotuvių nesibaigia. Jie lanko ir tvarko kapus, už mirusįjį užsako Mišias praėjus trisdešimčiai dienų bei metams po mirties. Praktikuojantys katalikai Mišias užsako dažniau: po 7 ar 9 dienų po mirties, kas mėnesį, kas tris mėnesius, praėjus pusei metų po mirties.

Gedint mirusiųjų, išlieka svarbūs du elementai: apranga ir elgesys. Lietuvoje sakoma: nešioja gedulą. Galime teigti, kad į pirmąją vietą iškeliamas našysta. Senosiose kultūrose artimieji pakeisdami savo drabužius norėjo pasidaryti kitokios išvaizdos, kad mirusysis jų nepažintų ir nenusiviliotų į kitą pasaulį, arba buvo tikima, kad mirusysis palankiai nusiteikia, kai pamato jo gailinčius artimuosius³¹. Julius Lipsas panašiai teigė, kad išoriniais gedulo ženklais gyvieji stengėsi įtikinti esą tapatūs mirusiesiems, taip siekdami išvengti jų pavydo³². Jonas Balys nurodė, kad dabartiniais laikais šie tikėjimai yra išnykę, o gedulo ženklais norima išreikšti liūdesį dėl mirusio brangaus asmens³³. Arietas išvelgė du ritualinio gedulo tikslus: pirma, neleisti gyviesiems per anksti užmiršti mirusiojo, gedulo laikotarpiu atitraukiant juos nuo visuomeninio gyvenimo ir pasaulietinių džiaugsmų; antra, tikrai nelaimingiems gyviesiems netrukdomai išgyventi savo skausmą³⁴. Van Gennepas konstatavo, kad nešiojantiems gedulą būdinga nedalyvauti visuomeninėje veikloje³⁵.

Šidiškienė laidotuvių situacijoje išskyrė tris skirtingus elementus: mirusysis – jo išėjimas iš gyvenimo; mirusiojo artimieji – kinta jų gyvenimo pobūdis, atsakomybė, padėtis; kiti žmonės – jų atsisveikinimas su mirusiuoju. Išvardytų elementų savitumai laidotuvsė yra matomi pagal žmonių aprangą³⁶. Katalikams patariama, kad į laidotuves tinka eiti apsirengus tamsiais drabužiais, giminėms – su gedulo ženklais³⁷. Pirmajame *Liturginio maldyno* leidime gedulo ženklas buvo nurodytas – tai tamsūs rūbai, juodas gedulo kaspinas ant rankovės arba švarko atlapo³⁸. Jokių gedulo ženklų nedėvima

³¹ Jonas Balys, *Lietuvių liaudies pasaulėjauta: Tikėjimų ir papročių šviesoje*, Čikaga: Pedagoginis Lituanistikos institutas, 1965, p. 81.

³² Angelė Vyšniauskaitė, „Laidotuvės“, p. 460.

³³ Jonas Balys, *op. cit.*

³⁴ Philippe Ariès, *op. cit.*, p. 226.

³⁵ Арнольд ван Геннеп, *op. cit.*, p. 136.

³⁶ Irma Šidiškienė, *op. cit.*, p. 12.

³⁷ *Liturginis maldynas*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2007, p. 499.

³⁸ *Liturginis maldynas*, Vilnius–Kaunas: Lietuvos TSR Vyskupijų ordinarų kolegijos leidinys, 1968, p. 273.

vaiko šermenyse³⁹. Bažnytinėse apeigose liūdna laidotuvių nuotaika iki XX a. pabaigos būdavo išreiškiama juodais pamaldų apdarais, papuošalų nebuvimu ir gedulo pilnomis melodijomis⁴⁰. Nuo 1996 m. bažnyčiose gedulingoms pamaldoms naudojama violetinė spalva⁴¹. Iš bažnytinių apeigų violetinė spalva kaip gedulo spalva pereina į ritualinę laidojimo namų aplinką. Ji naudojama dekoruojant šarvojimo sales, vainikų kaspinams, į puokštes tarp baltų gėlių įdedama violetinių žiedų. Vis dažniau miestuose gedintys renkasi violetinės spalvos drabužius vietoj jiems įkyrėjusios juodos aprangos.

Nuo XX a. vidurio Lietuvoje įsitvirtinusi nuostata, kad moters gedulo ženklai – juoda ar bent tamsi apranga nuo galvos iki kojų, kaimo vietovėse išsilaikė beveik iki XX a. pabaigos. Našlės, dukterys, marčios, seserys, vaikaitės galvą gaubdavo juodu šalikėliu, vyresnės – juoda skarele, mergaitės į plaukus įrišdavo juodą kaspinėli. Būtinasis atributas buvo juodos kojinės. XXI a. pradžioje juodas skareles ar kitokį juodą galvos apdangalą laidotuvėse dėvi vyresnio amžiaus moterys. Jaunesnės būna vienplaukės, šalikėlį užsimeta ant pečių ar būna be jo. Vyrai ant švarko atlapo juodą juostelę nešioja retai, nebent dėvėdami šviesų kostiumą. Alytuje XXI a. pirmo dešimtmečio viduryje gedintys artimieji laidojimo reikmenų parduotuvėje noriai pirkdavo juodus kaspinėlio formos metalinius ženkliukus, tačiau vėliau juos pirkti nustojo. Apklausti Seirijų miestelio Lazdijų r. gimnazistai teigė, kad į laidotuves neitų su sportine ar pernelyg atvira apranga, nurodė, kad už motiną tinka gedėti ilgiau.

Vakarų Lietuvoje gedulo papročiai ryškesni. Etnografinių ekspedicijų metu pastebėta, kad gedintys artimieji dėvi juodos spalvos drabužius. Dauguma laidotuvėse dalyvaujančių žmonių būna apsirengę juodais arba tamsių spalvų drabužiais. Giminės vyrų apranga: tamsūs kostiumas, juodi marškiniai, tamsūs kaklaraištis, tamsi avalynė. Parapijų klebonai laidotuvių muzikantus pabara dėl netinkamų apdarų – džinsų, šviesių kelnių ir pan. Nurodoma vienoda gedulo trukmė už abu tėvus – vieneri metai. Moterys savo vyrų taip pat gedi ištisus metus. Už brolius ir seseris gedima 3, 4 mėnesius, pusę metų. Aukštaitiškoje Lietuvos dalyje dažniausiai nurodoma gedulo trukmė – metai už mamą, pusę metų už tėvą, 3 mėnesiai už

³⁹ *Liturginis maldynas*, 2007, p. 509.

⁴⁰ Petras Malakauskis, „Laidojimas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 14, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958, p. 46–47.

⁴¹ *Laidojimo apeigos*, Lietuvos Vyskupų konferencijos instrukcija, 1996-02-22, in: http://www.lcn.lt/b_dokumentai/Lietuvos_vyskupu_rastai/LVK-instr_laidojimo-apeigos1996.html.

brolius ir seseris. Pateikėjai pabrėžė, kad gedulą būtina nešioti širdyje, o ne kaip išorinius ženklus. Keletas pateikėjų sakė, kad gedulo ženklų nenešiojo. Pastebėta, kad jaunimas į laidotuves ateina apsirengęs kasdiene apranga: „Jaunimas kitų pažiūrų, gal tas gedulas ir išnyks...“⁴²

Goeffrey Goreris XX a. septintame dešimtmetyje Didžiojoje Britanijoje atliko apklausą apie gedulo atsisakymą mūsų dienomis ir traumuojančias to atsisakymo pasekmes⁴³. Jo nuomone, iš pradžių išnyko visuomenės nurodymai, reikalaujantys laikytis ritualinės gedulo elgsenos, ir specialios gedulo laikotarpio taisyklės šeimai ir visuomenei bendraujant su ta šeima⁴⁴. Arietas aprašė pavidalus, kaip „mirties draudimai“, XX a. atsiradę Jungtinėje Amerikos Valstijose ir Šiaurės Vakarų Europoje, skverbiasi į Prancūziją ir Vakarų visuomenes⁴⁵. Lietuvoje apie išnykusius visuomenės ir bažnyčios reikalavimus ritualinei elgsenai gedulo laikotarpiu galime spręsti iš pateikėjų atsakymų. Į klausimyno klausimą „Ar gedulo trukmė kieno nors kontroliuojama (kad ir nežymiai), ar tai kiekvieno asmeninis (ar šeimos) reikalas?“ visi pateikėjai atsakė, kad gedulo trukmė yra kiekvieno asmeninis reikalas.

Etnografinių ekspedicijų metu gauta duomenų, rodančių, kad katalikiškoje tradicinės kultūros aplinkoje gedulo nešiojimas traktuotas kaip priminimas pareigos melstis už mirusį bendruomenės narį, užtarimo malda lengvinant jam skaistyklos kančias: „Kai saniau buvo, kai aš dar augau kataliku, tai šitų insisega, tai kas eina, kad ir pro šalį, pamatai su tokiu juosteli, tai Amžiną atilsį sukaldi, nebalsu, ale vietoj pasisveikinimo“⁴⁶, „Kai pamatai juodu skareli, jau pasakai: va čia jau yra miris amžinuoatilsį, išeina tai žmogui tam“⁴⁷. Vyšniauskaitė, remdamasi Pauliaus Sartorio išvalgomis, rašė, kad mirusiojo atskyrimas nuo gyvųjų ir jo galutinis priėmimas anapusiniame pasaulyje vyksta visą gedėjimo laikotarpį gyviesiems padedant įvairiais apeiginiais veiksmais⁴⁸.

⁴² Jonas Kemundris, gim. 1936 m., gyv. Jūžintai, Rokiškio r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 1, Nr. 4/48.

⁴³ Goeffrey Gorer, *Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain*, New York: Doubleday, 1965.

⁴⁴ Philippe Ariès, *op. cit.*, p. 236.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 209–250.

⁴⁶ Petras Račinskas, gim. 1936 m., gyv. Rageliai, Rokiškio r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 1, Nr. 8–9/47.

⁴⁷ Angelė Buivydaitė-Vinciūnienė, gim. 1933 m., gyv. Kolitiškių kaimas, Kirdeikių sen., Utenos r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 2, Nr. 20/74.

⁴⁸ Angelė Vyšniauskaitė, *op. cit.*, p. 460.

Gedintis žmogus yra ženklas, savo išvaizda tarsi rodantis ir išreiškiantis mirusiojo situaciją. Gedulo laikotarpiu mirusysis ir jo artimieji yra neapibrėžtame tarpsnyje tarp gyvybės ir mirties⁴⁹. Gedintieji tarsi padeda velioniui įžengti į šalį anapus mirties. Juos Gerardas Bucheris, Roberto Hertzio pavyzdžiu, vadina „mirties žmonėmis“⁵⁰. „Užklupti tuštumos patyrimo, nepaliekančio beveik jokios vilties, jie susilieja ties kraštutine „ne“-buvimo riba su mirtimi, kuri anaipol nėra natūrali arba vien biologinė mirtis. [...] Tarsi žmogus privalėtų įrodyti, kad gyvenimas ir mirtis jam yra neįmanomi, kad jisai gali [...] priklausyti nuo transcendentinės instancijos anapus mirties.“⁵¹

Gyvųjų atsakomybę už mirusiuosius gedėjimo eigoje atspindi ir žūties vietų ženklėjimas.

Kryželiai, žvakutės, gėlių krepšeliai žuvimo vietose. Ką tai reiškia? Sudarydami klausimyną laidotuvių papročių ir apeigų tyrimui „Katalikiškų laidotuvių apeigos ir papročiai Lietuvoje: XX–XXI a. sandūra“, pasinaudojome Irenos Reginos Merkienės parengto klausimų lapo „Laidotuvės“ klausimais Nr. 19–22⁵². Siekiant išsiaiškinti nagrinėjamą klausimą, pateiktajai buvo klausiami: kodėl žmonių žuvimo vietoje pakelėse dedamos gėlės? Ką reiškia žūties vietoje deginamos žvakės, statomi kryžiai? Kaip dažnai ir kokiomis progomis žuvimo vieta lankoma po laidotuvių pirmaisiais metais ir vėliau? Ar lanko tą vietą kunigas, ar šventina pastatytą kryžių, paminklą?

Ekspedicijos duomenys atskleidė, kad paprotys ženklinti žuvimo vietas nėra naujas ar atsiradęs sovietmečiu. Vėžaičių grafienė našlė Marija Gorskytė-Volmerienė vyro Edvardo atminimui jo žūties vietoje (žuvo 1883 m. užbadytas jaučio) XIX a. pabaigoje pastatė mūrinę koplytėlę su Laiminančio Kristaus statula⁵³. Kelyje Telšiai–Luokė Biržuvėnų lauke yra koplytėlė, pastatyta toje vietoje, kur nukritęs nuo arklio žuvo Biržuvėnų pono sūnus. Tarpukaryje Skaldinių kaime Pakruojo r., Eržvilke, Jurbarko r. kryžiai buvo

⁴⁹ *Ibid.*; Арнольд ван Геннеп, *op. cit.*, p. 135.

⁵⁰ Gerard Bucher, „Pirmykščio mirties patyrimo paveldimoji galia“, in: *Mitologija šiandien*: Antologija, sudarė Algirdas Julius Greimas ir Teresa Mary Keane, specialusis redaktorius Kęstutis Nastopka, (ser. *Atviros Lietuvos knyga*), Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 281.

⁵¹ *Ibid.*, p. 288.

⁵² *Šiokiadienių ir šventadienių etnografija*: Etnografinių duomenų rinkimo pagrindai, sudarė Irena Regina Merkienė, Vilnius: Versmė, 2007, p. 91–93.

⁵³ Janina Valančiūtė, *Vėžaičiai: Istorinė apybraiža*, Klaipėda: UAB „ARX Baltica“, 2010, p. 36.

pastatyti žmonių mirties vietose⁵⁴. Būdinga, kad sakraliniai statiniai apsaugai statyti pavojingose, baugiose vietose, kurios galėjo vaidintis⁵⁵.

Iš Kelmės krašto muziejuje eksponuojamų nuotraukų matome, kad kryžiai statyti partizanų žūties vietoje. Kryžiai buvo aukšti, aptverti tvorele, įamžinantys didvyrių atminimą. Kryžius Burniškių kaime žymėjo vietą, kur žuvo paskutinis Kelmės krašto partizanas Edmundas Kmita (1918–1961). Stulgiuose kryžius buvo pastatytas toje vietoje, kur 1948 m. gegužės 2 d. žuvo partizanas Vytautas Eisinas-Žygaudas. Koplytstulpis Pakarčemo kaimo laukuose pastatytas vietoje, kur buvo mirtinai sužeistas Steponas Lydeika – pirmoji raudonojo teroro auka Kelmės valsčiuje. Panašių duomenų sužinome iš pateiktųjų memoratų. Žūtis vietoje kryžiai statyti Antrojo pasaulinio karo metais. Karo metais vokiečiai nušovė jaunuolį iš Geidžiūnų kaimo Biržų r., kaimas jį iškilmingai palaidojo, o žūtis vietoje pastatė kryžių. „Kur nušaudavo, iškarto da statė. Partizanų da iškart statė, paskui gi pilnūs miškai buvo prišaudyti, kas ti bestatis.“⁵⁶ Kryžius partizano žūtis vietoje artimiesiems atstojo jo kapą, nes ne visi žinojo, kur okupantai užkasė mirusiojo kūną. „V.: Anas jau pamatė, iš miško jau ataina kariuomenė, nu tadu anas par ažpečkinį lungų. Prieš pačias Kūčias, Kūčių dienoj. Ir bėgo par lungų. Pamatė, kad nieko nebus, jau jam prieina galas, tai po šakom palindo. Tadu [kareiviai] ščikais davė subadė. J.: Išdurtos akys ir visai. Diedukų sumušė po tam. Bobutė liko, moma jo, dabar mirus jau. V.: Kur Juozukas palaidotas, a kų mes žinom.“⁵⁷

Pirmaisiais atgautos nepriklausomybės metais partizanų žūtis vietose pastatyti paminklai, atidengti ir pašventinti dalyvaujant visuomenei. Partizano Juozo Lukšos-Daumanto, paskutinio partizano Antano Kraujelio žūtis vietos pažymėtos kaip lankytinos.

XX a. pabaigos – XXI a. pradžios problema – didžiulis autoavarijose žuvusiųjų skaičius – įvardijama kaip „karas keliuose“. Dabartiniu metu prie

⁵⁴ Marytė Skruolytė-Kazlauskienė, gim. 1928 m., gyv. Rozalimas, Pakruojo r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 9, Nr. 17/74; Algimantas Striaukas, gim. 1928 m., gyv. Eržvilkas, Jurbarko r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 7, Nr. 9/74.

⁵⁵ Skaidrė Urbonienė, „Šventųjų atvaizdai kasdienybėje: vieta, prasmė ir funkcijų transformacijos“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2005, Nr. 5 (14), p. 155–170.

⁵⁶ Indriliūnas Albinas, gim. 1932 m., gyv. Saločiai, Pasvalio r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 8, Nr. 7/74.

⁵⁷ Vanda Dikčiūtė-Pelakauskienė, gim. 1929 m.; Janina Pelakauskaitė-Grinienė, gim. 1949 m., gyv. Labanoras, Švenčionių r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 7, Nr. 13/74.

greitkelių žūtis vietos nežymimos, kiek per metus žuvo žmonių „šiam kelyje“ parašyta ant skydo greitkelio pradžioje. Tokio skydo paskirtis – priminti vairuotojams, kad būtų atsargūs. Prie rajoninės reikšmės kelių, miesteliuose ir kaimo vietovėse žūtis, taip pat mirties ar net savižudybės vietoje artimieji padeda gėlių puokštę ar krepšelį, degina žvakes. Būdinga žymėjimo trukmė ir progos: laidotuvių metu, nuolat iki trisdešimtos dienos minėjimo, minėjimų proga, mirties dieną, per Vėlines, nuolat neapibrėžtą laiką. Kai kur žūtis vietose savieji pastato nedidelį paminklą, kryžių, į medį įkelia nedidelį kryželį. Nė vienas iš apklaustų kunigų neprisiminė, kad būtų šventinės tokį kryželį ar paminklą. Vilniaus apskrityje būdingas ženklas žūtis vietoje – dirbtinių gėlių vainikas. Užfiksuota, kad prieš Vėlines pajūryje artimieji uždega žvakutės tose vietose, kur jūra išmetė ant kranto skenduolius. Žūtis vietoje sodinami dekoratyviniai krūmai ar medžiai: eglės⁵⁸, ąžuolai⁵⁹, liepos, šermukšniai⁶⁰, pušys⁶¹ ir kt. Surinkti duomenys lyg ir rodytų, kad žūtis vietose pasodinti medį – Šiaurės Lietuvai būdingas paprotys. Čia galima įžvelgti archaiško tikėjimo, kad po mirties žmogus gali įsikūnyti medyje⁶², aidus.

Iš pateiktųjų atsakymų galima spręsti, kad žūtis vietos ženklinamos pasikliaujant tradicijos autoritetu. Racionalių šio papročio paaiškinimų ar tikėjimų užfiksuota nedaug. Teiginiai prieštaringi, atspindintys asmenišką nuomonę, o ne tikėjimus. Abejojama ženklinimo, ypač ilgalaikio, prasmingumu: „ar jam padeda, kas ti žino, Dievas žino“; „nieko nepadeda“; „nežinau, reikalinga, ar ne, mados reikalas“; „nieko nereikia“; „nežinau, ką reiškia“; „žymi bereikalingai; man nepatinka“; „aš nenorėčiau taip daryt“; „aš nedėčiau“; „nematau prasmės, žmonės patys nuo savęs“; „būk tai siela išėjo, nereikia“; „nereikia [kryžiaus], krepšelis, žvakės tuo momentu“; „kiek skausmo, o pagarba tai vietai“; „nevykęs noras prisimint ir kitiems primint“. Prieš žūtis vietų žymėjimą pasisako kunigai, įvairios instancijos:

⁵⁸ Salomėja Mykolaitytė-Savickienė, gim. 1924 m., gyv. Vaiguva, Kelmės r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 9, Nr. 10/74.

⁵⁹ Irena Valerija Ričkutė-Pavelkienė, gim. 1936 m., gyv. Žagarė, Joniškio r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 11, Nr. 8/74.

⁶⁰ Felicija Savickaitė-Briškienė, gim. 1935 m., gyv. Linkuva, Pakruojo r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 11, Nr. 20/74.

⁶¹ Aldona Černaitė-Baltramiejūnienė, gim. 1941 m., gyv. Lygumai, Pakruojo r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 12, Nr. 8/74.

⁶² Gintaras Beresnevičius, „Tikėjimai metapsichoze senovės lietuvių pasaulėžiūroje“, in: *Liaudies kūryba*, t. III, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1992, p. 71.

„kelininkai liepia nuimt, nes žolę pjauna“, „iš valdžios uždraudė, dar gali avarija atsitikt“, „per radiją sako: nereikia“.

Grupė reikšmių yra susijusi su nesavalaikė, staigia, tragiška mirtimi. Nurodomos reikšmės: „kad žuvo, mirties vietoj nestato“, „pagerbimas žuvimo vietos“, „atminimui, nelaiminga mirtis, ne savo mirtim mirė“, „kad žuvęs“, „kad žuvo“, „žuvimo vieta“, „žuvusių prisiminimas“, „ženklas, kad nelaimingas atsitikimas“, „kad žmonės prisimintų, kad ten žuvimo vieta“, „įsimintina vieta, paženklinta mirtimi“, „žiūrint kokios mirtis“, „mirties vieta“, „atsiskyrimas nuo kūno“, „pabaigtas gyvenimas, nutrūko gyvenimo siūlas“, „mirusio vieta, pamini tą vietą“, „mirimo vieta su Kristumi“. Ženklinant žūtis vietas, daroma tam tikra perskyra tarp gėlių ir žvakių paskirties. Abejojama gėlių, bet ne žvakių reikalingumu. Tai gali būti susiję su tuo, kad tikima apeigine žvakės deginimo prasme mirties valandoje: „gėlės kam, baisi vieta, žvakės tai taip, kadangi mirtis buvo“.

Taip pat iškeltos prasmės susijusios su gedinio žmogaus psichologine būseną: „gal iš sielvarto, patys nuo savęs žvakes degina, nėra numatyto reikalo“, „žmonės gal žino tą prasmę, pažymi tą vietą nelaimingą, nežinau“, „kai mergaitė žuvo, negalėjau eit, kaimynės nunešė gėlių“, „draugę prikabinau, kad kryžiaus vienintelės dukrelės žuvimo vietoj nestatyty, kam reikia, kad širdį draskyt kiekvieną kartą“. Pastebėta ir praktinė žūtis vietų ženklinimo prasmė: „Žuvo, tai vis tiek be kraujo nežūsta, nu tai vot ant šito, ant to dėl to kraujo stato, kad netrepentų niekas, deda puokštes“⁶³.

Užfiksuotas tikėjimas, kad žūtis vietose pasilieka netikėta mirtimi mirusiojo siela: „Ten vėlė. Gal ji kenčia, gal būna“⁶⁴. Ji būnanti toje vietoje, kol pakliūna į dangų, tai sielai nešamos gėlės⁶⁵. Žvakes degina, kad sielai būtų lengviau pakilti⁶⁶. Pasilikusi žuvimo vietoje siela pavojinga gyviesiems, ji sukelianti avarijas, kuriose žūsta geri žmonės, naikinami angelai. Tokia siela nurimsta, kai ant žuvimo vietos uždedama gėlių ir sukalbama malda⁶⁷.

⁶³ Domicelė Sinkevičiūtė-Datkevičienė, gim. 1927 m., gyv. Vilūnai, Kaišiadorių r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 9, Nr. 13/74.

⁶⁴ Zita Varnagytė-Ringailienė, gim. 1932 m., gyv. Laukuva, Šilalės r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 3, Nr. 17/74.

⁶⁵ Augutė, gim. 1990 m., gyv. Vilūnai, Kaišiadorių r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 9, Nr. 13/74.

⁶⁶ Marytė Lisonkaitė-Blusienė, gim. 1941 m., gyv. Želva, Ukmergės r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 7, Nr. 14/74.

⁶⁷ Aldona Andriuškevičiūtė-Ivonienė, gim. 1937 m., gyv. Daugailiai, Utenos r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 3, Nr. 7/74.

Šie vaizdiniai yra susiję su skaistyklos įvaizdžiu. Tačiau nekrikščionišką tikėjimo substratą rodo atgailavimo vieta – tai žemiška, o ne transcendentinė erdvė. Lietuvių tikėjimas, kad ne laiku, ne sava mirtimi mirę buvoja žemėje, neturi ramybės, vaidenasi, kartais ir ką pikta gyviesiems padaro, yra labai senas⁶⁸. Šio tikėjimo aidai jaučiami pateikėjų atsakymuose: „Man ta vieta baisi, kol būna ta dūšėlė, o paskui garbint... geriau kapuos“⁶⁹, „Nežinau kam, ten jo sielos nėra“⁷⁰.

Daugelio pateikėjų akcentuojama pagarba ir prisiminimas. Nurodomos reikšmės: „pagerbimas“, „pagerbimas mirusių, savieji nori pagerbt arba prisimint tą vietą ir padaro, kad jiems prisiminimas“, „pagarba, brangi vieta“, „pagerbimas, kitam primint“, „kūnas užgeso, pagarba tam žmogui, tą vietą pagerbia“, „nori prisimint ilgam“, „kad prisimint, matytų kiti kaip brangų ir skaudų dalyką“, „atžymi, kad žinot“, „patys susigalvojo“, „patys, atminimui“, „atmintis“, „prisiminimas“, „nežinau, prisiminimo vieta“, „asmeniškam prisiminimui“, „atminimas“, „atminimo vieta“, „atminimas artimiesiems“, „gražu, kad atminimas“, „atminimas – brangus dalykas“, „nori įamžint, tikėjime nėra tokių dalykų“. Aiškėja, kad sumanymo iniciatoriai yra artimieji, o ženklų paskirtis taip pat nukreipta į juos. Ženklo ir kapo paskirtis sutampa – tai prisiminimo vieta. Pagal prancūzų sociologo Regis Debray 1999 m. pasiūlytą paminklų klasifikaciją, tiesa, jo tėvynainių kritikuotą kaip nepakankamą, žūtis vietose pastatytus paminklus galime priskirti paminklų-pranešimų kategorijai, kuri skiriasi nuo kitų autoriaus išskiriamų – paminklo-formos ir paminklo-pėdsako. Paminklai-pranešimai yra intencionalūs, t. y. siekia įamžinti įvykį ar asmenį, be to, šie paminklai atitinka pirminę šio žodžio prasmę ir yra skirti priminti⁷¹.

Devyni pateikėjai iš visų apklaustųjų pažymėjo, kad paprotys ženklinti žūtis vietas turi religinę prasmę, jo paskirtis – priminti tikintiesiems pareigą melstis už mirusį bendruomenės narį, užtarimo malda arba maldingu atsidūsėjimu lengvinti jam skaistyklos kančias. Taigi gedulo nešiojimo ir žūtis vietų ženklinimo paskirtis ta pati. Žūtis vieta yra ne jos garbini-

⁶⁸ Gintaras Beresnevičius, *op. cit.*, p. 86–87.

⁶⁹ Vilkijos laidojimo namų darbuotoja, gim. 1963 m., gyv. Vilkija, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 1, Nr. 3/74.

⁷⁰ Bronislava Bružauskaitė-Kazlauskienė, gim. 1942 m., gyv., Raudondvaris, Kauno r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 1, Nr. 2/74.

⁷¹ Rasa Čepaitienė, „Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2005, Nr. 5 (14), p. 173–174.

mo, o savuosius maldai skatinanti vieta: „Nu jeigu ten mano vaikas žuvęs, tai aš taip nepraeisiu... Tai aš galiu su malda praeit, bet kad ten garbint...“⁷² Tradicinė laikysena žuvimo vietoje, kaip ir prie kryžiaus, tokia pati – malda⁷³. Pamaldus ir paprotį žinantis asmuo neabejoja, kad kiekvienas katalikas pasimeldžia už žuvusįjį⁷⁴. Tačiau mūsų atliktas tyrimas visuotino katalikų maldos praktikavimo žūties vietose nepatvirtina. Pomirtinį mirusiojo būvį sunkina tai, kad jo mirtis tragiška, staigi, nelaukta, nespėta tinkamai pasiruošti mirčiai, dėl to jo būviui po mirties palengvinti reikalinga visos bendrijos nuolatinė malda: „Kad jau žinotų žmonės, kad šitoj vietoj mirė žmogus. Kai žinosi tai amžinuoatilsį pasakysi. Kadangi jo tokia tragiška mirtis, kuo daugiau tokių atsidusimų, tuo jam lengviau – taip taip“⁷⁵, „Žmonių žuvimo vietoje pakelėse dedamos gėlės, deginamos žvakės, statomi kryžiai todėl, kad praeinantys ar pravažiuojantys žmonės pasimelstų už žuvusįjį. Staiga mirusiam žmogui reikia daugiau maldos, nes jis nespėjo tinkamai pasiruošti mirčiai“⁷⁶.

Kryžius pakelėje, kapinės, taip pat ir žūties vieta – tai anapusybę primenantys ženklai: „Nu tai pasimeldžia žmonės, aš tai visada, kai važiuojam ar einam, kryžius yra, aš tada poteriuką kalbu, ar kapinės yra, Amžiną atilsį kalbu“⁷⁷, „Žinai, kad žuvęs žmogus ir už jo sielą pasimeldi“⁷⁸. Ant senųjų kapų paminklų rašomos epitafijos buvo prašymas pasimelsti⁷⁹. Paminklų su maldos prašymo, net jų meldimo epitafijomis autorė užfiksavo Švenčionių, Kaltinėnų (Šilalės r.), Lapių (Kauno r.), Darbėnų (Kretingos r.), Kelmės, Kiaunorių (Kelmės r.), Linkuvos (Pakruojo r.), Ylakių (Skuodo r.),

⁷² Irena Kasiulytė-Makarėnė, gim. 1958 m., gyv. Raudonė, Jurbarko r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 1, Nr. 6/74.

⁷³ Janina P., gim. 1925 m.; Anastazija V., gim. 1928 m., gyv. Bukonys, Jonavos r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 4, Nr. 7/74.

⁷⁴ Danutė S., gim. 1933 m., gyv. Rumbonys, Alytaus r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 6, Nr. 16/74.

⁷⁵ Angelė Buivydaitytė-Vinciūnienė, gim. 1933 m., gyv. Kolitiškių km., Kirdeikių sen. Utenos r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 2, Nr. 20/74.

⁷⁶ Danutė Motiejauskaitė, gim. 1963 m., gyv. Mikulčių km., Mosėdžio sen., Skuodo r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 4, Nr. 14/74.

⁷⁷ Vanda Bružaitė-Rūkienė, gim. 1930 m., gyv. Babtai, Kauno r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 4, Nr. 13/74.

⁷⁸ Jonas Rūkas, gim. 1930 m., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 4, Nr. 13/74.

⁷⁹ Norbertas Vėlius, „Laidotuvių vainikų užrašai – naujo lietuvių tautosakos žanro – svarbiausieji bruožai“, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, 1977, t. 2 (59), p. 146.

o daugiausia Girdžių (Jurbarko r.) kapinėse. Paminklai statyti XIX–XX a. sandūroje. Epitafijose nurodomos maldos ir jų skaičius. Prašoma sukalbėti trumpesnes maldas: *Sveika Marija* arba *Amžiną atilsį*, rečiau – tris kartus *Sveika Marija* arba tris kartus *Amžiną atilsį*. Seniausio iš užfiksuotų paminklų, statyto 1874 m. Ylakių kapinėse, epitafija skelbia: „Lauku tawys atejonty sukalbiek Sweika Marja“⁸⁰.

Vakarų Lietuvoje lydint mirusį žuvimo vietoje kolona sustoja ir visi bendrai pasimeldžia. Sustojimas žuvimo vietoje ir malda – tai meilės įrodymas, kad žuvęs žmogus prisimenamas ir gerbiamas⁸¹. Šio papročio kilmė ir prasmė siejasi su papročiu laidotuvių eisenai sustoti prie namų.

Sustojimas lydint. Lydint mirusį iš šarvojimo salės į bažnyčią, į kapines laidotuvių eiseną ar automobilių kolona trumpam sustoja prie namų, kuriuose mirusysis gyveno. Namai arba būna pakeliui, arba padaromas lankstas specialiai užvažiuojant. Šis paprotys atliekamas mirusiojo artimųjų pageidavimu visoje Lietuvoje kaimo vietovėse ir nedideliuose miestuose. Paprotys atsirado, kai laidotuvių erdvė iš gyvenamųjų namų persikėlė į nuomojamas patalpas – šarvojimo sales, laidojimo namus. Manome, kad šis paprotys yra perėjęs kelis raidos etapus ir yra seno papročio sustoti ženklintose vietose transformacija. Remdamiesi iš pateiktųjų gautais duomenimis, bandysime išvelgti religinę šio papročio prasmę jo raidos etapais.

Pranė Dundulienė rašė, kad lydėdami mirusį sustodavo kryžkelėse, prie laukų ribų, kur tikėjo anksčiau gyvenus mirusiųjų vėles⁸². Rezgūniškių kaime prie Bartninkų Vilkaviškio r. tokio papročio buvo laikomasi iki XX a. aštunto dešimtmečio. Tuomet lydėdami mirusį giedodavo *Visų šventųjų* litaniją, prie kaimo ribos laidotuvių eiseną sustodavo, pastovėdavo, kol buvo pagiedamas kreipinys į mirusiojo šventąjį globėją ir važiuodavo toliau⁸³. Medininkuose šio papročio laikomasi iki šiol. Laidotuvių eiseną sustoja kryžkelėje ir garsiai tris kartus visi kartu sukalba maldą: *Kur už mus kaltus kentėjai Jėzau Kristau, Dieve mūsų, pasigailėk mūsų* – tai „Kryžiaus kelio“ ir „Graudžių verksmų“ baigiamoji malda⁸⁴. Malda sukalbama giesmininkų

⁸⁰ Nuotrauka Nr. 600, fotografavo Rimutė Garnevičiūtė, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 3.

⁸¹ Vaclovas V., gim. 1940 m., gyv. Degučių kaimas, Žemaičių Kalvarijos sen., Mažeikių r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 10, Nr. 14/59.

⁸² Pranė Dundulienė, *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, p. 308.

⁸³ Teresėlė, gim. 1943 m., gyv. Vilkaviškis, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 6, Nr. 8/59.

⁸⁴ *Liturginis maldynas*, 3 pataisytas fotografinis leidimas, redagavo Jonas Kastytis Matulionis, J. Navikas, Kaunas: Austėja, Kauno arkivyskupijos kurija, 1992, p. 399–410.

iniciatyva. Kai lydi kunigas, tokia apeiga neatliekama, nes esant kunigui giesmininkai nevadovauja apeigoms⁸⁵.

Laidotuvių eiseną sustodavo, kai kur iki šiol sustoja prie kryžiaus. Toks sustojimas traktuojamas kaip atsisveikinimas su kryžiumi, kryžiaus pagerbimas: „Čia jo namai, čia kryžius, prie namų sustoja. Jeigu nieko nėra, jis iš šitų namų išėjęs – nesustoja. Prie kryžiaus sustoja. Prie darbovietės sovietmečiu išėjo šita mada [...]. Tiktai prie kryžiaus, kur pakelėję kryžius. Atsisveikina su kryžium“⁸⁶. Paprotys pagerbti kryžių nunyko sovietmečiu kartu su kryžių iš pakelių naikinimu ir nykimu: „Čia buvo kitas, Bilijušu vadindavo kryžių, ir prieš šitų kryžių išvežant sustodavo. Aš dar per maža buvau, nežinau, ką meldavosi sustoję. Bilijušas nugriuvo, galėjo paremontuoti, bet anais laikais geriau, kad jisai griūna. Tai pastatė dabar, bet mažesni“⁸⁷. Malda prie kryžiaus lydint ne išskirtinė laidotuvių apeiga, o bendras liaudies pamaldumas, diegtas vaikams nuo mažų dienų: „Mus ir vaikus, mes mokėjom ir maldelas, prie kryžiaus reikėjo sukalbėti, ir kepurė kiekvienam vaikui reikėdavo nusiimti, nusilenkti reikėdavo. Dabar gi nieko nebereikia“⁸⁸. Daugelyje vietovių paprotys pagarbinti kryžių neatgijo atgautos Nepriklausomybės metais atstacius kryžius. Laidotuvių eisenos sustojimas prie namų vertinamas kaip atsisveikinimas su jais: „Dūšėlė bėgs į kambarį atsisveikins, ir vėl išbėgs“⁸⁹, nors prie pateikėjos namų gėlių darželyje stovi didelis kryžius.

Sustojimas prie kaimo kryžiaus – tai atsisveikinimas su gyvenvieta: „Laidojom Sirutišky tokį žmogelį, tai irgi sustojo išvažiuojant iš kaimo atsisveikinti su ta gyvenvieta. Yra kryžius, ten buvo kryžius. Sustojo prie kryžiaus. Atsisveikino su kaimu ir viskas“⁹⁰. Baltarusijoje Vaukavo parapijoje daug kas iš kaimynų mirusį lydėdavo tik iki kryžiaus kaimo gale. Prie jo eiseną sustodavo, visi suklaupdavo, tyliai pasimeldę už mirusiojo sielą paimdavo saują žemių ar sniego ir mesdavo į karsto pusę, lyg mestų žemę į kapo duobę⁹¹. Atsisveikinimo su kaimu sustojus prie kryžiaus ap-

⁸⁵ Kazimir Bortkiewicz, gim. 1929 m., gyv. Medininkai, Vilniaus r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 6, Nr. 10/59.

⁸⁶ Ona Trainytė-Puodžiukienė, gim. 1927 m., gyv. Utena, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 3, Nr. 2/59.

⁸⁷ Marijona T., gim. 1934 m., gyv. Jotainiai, Panevėžio r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 8, Nr. 10/59.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Zita Varnagyte-Ringailienė, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 3, Nr. 17/59.

⁹⁰ Onutė, gim. 1930 m., gyv. Kėdainiai, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 5, Nr. 16/59.

⁹¹ „Пахавальны абрад у м. Старына Ваўкавыскага п.“, in: *Пахаванні. Памінкі. Галашэнні*, гал. рэд. А. Фядосік, Мінск: Навука і тэхніка, 1986, p. 139.

eiga buvo atliekama ir dalyvaujant dvasininkui. Karstą su mirusiuoju pastatydavo prie kryžiaus, visi, kurie nesirengė dalyvauti laidojimo apeigose, ėjo prie jo, bučiavo mirusiajam į ranką ir linkėjo dangaus karalystės. Dvasininkas tuo metu meldėsi⁹². Paprotys sustoti prie kryžiaus iki mūsų dienų išlikęs vietovėse, kurios ribojasi su baltarusiška kultūra – Medininkuose⁹³, Anovilio kaime⁹⁴, Baltašiškėje⁹⁵, Dieveniškėse. Sustoję prie kryžiaus pagieda arba bendrai sukalba malda *Kurs už mus kaltus kentėjai Jėzau Kristau, Dieve mūsų, būk mums gailestingas, būk mums gailestingas*: „Prie Marijos [statulos] sustoja. Arba iš Šalčinių pusės tai prie to tilto išlipa visi, o čia dar kryžius yra pastatytas, būna dar prie kryžiaus sustoja, pagarba kryžiui gal kaip tai. Giedoriai sugiedam *Kurs už mus kaltus kentėjai*, stovim, kol tris kartus sugiedam. Visą laiką taip būdavo“⁹⁶. Kaip atsisveikindami su kaimu sustoja prie kryžiaus, taip ir atvykę į miestelį laidotuvių eisenai į bažnyčią rikiuojasi prie kryžiaus: „Būdavo prie kiekvieno įvažiavimo į miestelį būdavo kryžius, nuo to kryžiaus nešdavo“⁹⁷. Šis paprotys nyksta, nes XXI a. daugelyje vietovių išnyko laidotuvių eisenos, iki bažnyčios arba iki kapinių važiuoja automobilių kolona.

Sovietmečiu diegtose civilinėse apeigose buvo raginama sustoti prie mirusiojo darbovietės: „Numatytoje vietoje laidotuvių kolona sustoja ir tylos minute pagerbia mirusįjį“⁹⁸. Šis raginimas buvo vykdomas. Visuomenėje, kuri buvo grindžiama visuotinės pažangos idėja, vertintas žmogaus indėlis į tą pažangą, t. y. jo visuomenei naudinga veikla. XX–XXI a. sandūroje prie įstaigos sustojama, atrodytu, tik tokiais atvejais, kai žmogaus veikla siejosi su jo pašaukimu. Todėl lydėdami mokytoją sustoja prie mokyklos, lydėdami miestelio gydytoją – prie ambulatorijos. Kai palaikai atvežami iš užsienio ar miesto šarvojimo salės laidoti į gimtąjį miestelį, sustojus prie mirusiojo

⁹² „Хаўтурны абрад“, in: *Ibid.*, p. 155.

⁹³ Kazimir Bortkiewicz, in: *op. cit.*

⁹⁴ Marijana Levickaja-Suchodolska, gim. 1941 m., gyv. Anovilio kaimas, Vilniaus r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 4, Nr. 10/59.

⁹⁵ Anelė Stasė Kriaučelytė-Tamošaitienė, gim. 1942 m., gyv. Druskininkai, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 3, Nr. 12/59.

⁹⁶ Ona Siliūnaitė-Markevičienė, gim. 1940 m., gyv. Dieveniškės, Šalčininkų r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 2, Nr. 28/59.

⁹⁷ Algimantas Striaukas, gim. 1928 m., gyv. Eržvilkas, Jurbarko r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 7, Nr. 9/59.

⁹⁸ Rūta Giedrienė, „Mirusiųjų pagerbimas“, in: *Civilinės apeigos*, sudarė Rūta Giedrienė, Vilnius: Mintis, Respublikinė liaudies tradicijų taryba, Respublikinis kultūros-švietimo mokslinis metodinis kabinetas, 1979, p. 66.

namų laidotuvių eiseną išsirikiuoja, ir nuo tų namų į bažnyčią ar kapines einama pėsčiomis.

Pateikėjų nurodoma sustojimo prie namų prasmė – „atsisveikinimas su namais“, „paskutinį kartą atsisveikina su namais“, „pagarbą atiduot sustoja paskutinį kartą“, „pagerbimas mirusiojo“, „pagarba žmogui, čia jis gyveno“, „savąjį pagerbia“, „pragyventa amžius“, „kad gyvenęs, kad buvęs“, „prisiminimas“. Senuosiuose papročiuose mirusiojo atsisveikinimas su namais buvo išreiškiamas simboliniais veiksmais. Vyšniauskaitės nuomone, Johano Arnaldo Brando 1673 m. aprašytas lietuvininkų paprotys išnešus karstą iš trobos padėti ant žemės, yra mirusiojo atsisveikinimo su gimtaisiais namais išraiška⁹⁹. Baltarusijoje vyrai išnešdami iš namų karstą tris kartus juo paliečia namo slenkstį, šis veiksmas reiškia mirusiojo atsisveikinimą su namais¹⁰⁰.

Atsisveikinimas – apeiginis veiksmas. Kunigas atsisveikinimo ir paskutinio užtarimo apeigas atlieka šarvojimo vietoje arba bažnyčioje¹⁰¹. Melsdamiesi prie namų gyvieji padeda mirusiajam atsisveikinti su jo namais¹⁰², o atsisveikinimas – tai „amžinas mirusio atsiskyrimas nuo savo namų“¹⁰³. Galima daryti išvadą, kad tokiu veiksmu siekiama apsisaugoti nuo nepageidaujamo mirusiojo vėlės grįžimo atgal į jos buvusius namus. Juo labiau kad mirusysis gali jaustis įskaudintas, jog nebuvo pašarvotas savo nuosavuose namuose. Kai sustojus prie namų kalbamos ar giedamos maldos, siekiama malda padėti mirusiajam, kad jis, atsisveikinęs su gyventomis vietomis, susirastų paskirtą amžinąją buveinę.

Didesnėje Lietuvos dalyje sustojus prie mirusiojo namų pastovima tyloje, pagerbiama tylos minute. Vakarų Lietuvoje sustojus prie mirusiojo namų ar žuvimo vietoje atliekami apeiginiai veiksmai – visi išlipa iš automobilių, Kretingos r. užsideda žvakes. Pakviesti į laidotuves giedoriai pagieda giesmes. Giedamos tokios giesmės: tris kartus „Amžiną atilsį“ (Vėžaičiai, Darbėnai, Naujoji Akmenė, Luokė, Kuršėnai, Priekulė, Šakyna, Tauragė),

⁹⁹ Angelė Vyšniauskaitė, *Lietuvio namai*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999, p. 17.

¹⁰⁰ „Хаўтурны абрад“, p. 154.

¹⁰¹ *Trumpasis laidotuvių apeiginas*: Iš Šventosios Dievo garbinimo kongregacijos 2004 02 04 (Prot. Nr. 1352/99/L) patvirtinto ir Lietuvos Vyskupų Konferencijos aprobuoto pavyzdinio leidinio „Laidotuvių apeigos“, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2006, p. 6, 15.

¹⁰² Aloyzas Meškauskas, gim. 1931 m., gyv. Rietavas, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 10, Nr. 1/59.

¹⁰³ Julija Rimiškytė-Saldusevičienė, gim. 1940 m., gyv. Troškūnai, Anykščių r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 2, Nr. 15/59.

„Vardas“ (pavyzdžiui, „Šventasis Petrai, šventasis Angele sarge, globėjai sielos jo, melskitės už mirusį“) ir tris kartus „Amžiną atilsį“ (Rietavas, Žemaičių Kalvarija). Giesmę groja muzikantai (trūbininkai). Grojamos tokios giesmės: „Vardas“ (Plungė), tris kartus „Amžiną atilsį“ (Salantai, Venta, Naujoji Akmenė, Varniai), „Benedict“ (Varniai), pagal pageidavimą, ką sutaria, „Žinom širdį tokią“ (Mažeikiai), kokios nors giesmės posmelį (Žagarė). Kartais muzikantai pusę posmelio gieda, pusę pagroja: tris kartus „Amžiną atilsį“ (Mažeikiai, Židikai, Seda), „Jėzus buvo nuliūdęs“ (Kretingos r.), pagal pageidavimą, „Dievas mūsų prieglauda“, „Liaukitės ašaras lieję“, sukalba poterius (Šiauliai), „Amžiną atilsį“ gieda ir „Marija Marija“ groja (Gargždai). Akivaizdu, kad giedamas giesmes ir giedojimo trukmę apsprendžia savųjų pageidavimas arba muzikantų susitarimas. Lokaliais apeiginiais veiksmais galima laikyti „Vardo“ ir „Amžiną atilsį“ giedojimą.

Viešniuose XX a. pirmoje pusėje lydint mirusįjį sustodavo prie kiekvienos sodybos pakelėje, prie kiekvienos iš jų giedodami „Amžiną atilsį“ tarsi atsisveikindavo mirusiojo vardu. Šis paprotys Luokėje buvo žinomas XX a. pabaigoje¹⁰⁴. Manome, kad šio papročio paskirtis tokia pati kaip ir sustojimo prie kaimo kryžiaus – tai atsisveikinimas su kaimu. Dabartiniu metu toks atsisveikinimo su kaimu paprotys jau yra pamirštas. XXI a. pradžioje stoviniavimas prie kaimynų sodybų Kretingos rajono kaime nustebino kaimynus bei lydinčiuosius¹⁰⁵. Kitose Lietuvos vietovėse kur nors sustoti lydint mirusįjį drausta: „Sakydavo, jau kad pradeda, tai nestokit, net negalima, būdavo taip sakydavo“¹⁰⁶. Slavikuose tikima, kad sustojimas lydint mirusįjį – mirtį provokuojantis veiksmas¹⁰⁷. Nestodavo ir Kurtuvėnuose¹⁰⁸.

Atlikta analizė parodė, kad paprotys sustoti prie namų lydint mirusįjį yra daugiasluksnis. Šis paprotys dabartinę formą įgavo tada, kai laidotuvių erdvė persikėlė į nuomojamas šarvojimo sales; tai yra senųjų papročių, kuriais buvo išreiškiamas mirusiojo atsisveikinimas su savo namais, trans-

¹⁰⁴ Jonas Gintauskas, gim. 1937 m., gyv. Naujoji Akmenė, Akmenės r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 10, Nr. 12/59.

¹⁰⁵ Kazimieras Urnieža, gim. 1947 m., gyv. Kretinga, in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 11, Nr. 11/59.

¹⁰⁶ Zita Mikšytė-Apeikienė, gim. 1945 m., gyv. Gerkonų km., Debeikių parapija, Anykščių r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 2, Nr. 13/59.

¹⁰⁷ Vida Balsaitytė-Jakaitienė, gim. 1941 m., gyv. Slavikai, Šakių r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 6, Nr. 14/59.

¹⁰⁸ Zofija Stanelytė-Papovienė, gim. 1937 m., gyv. Bubiai, Šiaulių r., in: *VDU ER*, Nr. 2074, t. 13, Nr. 1/59.

formacija. Jis gali sietis su senuoju papročiu sustoti prie lauko ribos ar kryžkelėse, kuris krikščionybės metais įgavo sustojimo prie kryžiaus formą.

Kyla klausimas, iš kur papročiuose atsirado nemažos dalies pateikėjų akcentuota mirusiojo prisiminimo paskirtis? Prisiminimų kulto sąvoką pavartojo Ariesas. Šis kultas atsirado Prancūzijoje XVIII a. pabaigoje ir visur paplito XIX a., kai pradėjus mažiau rūpintis savo mirtimi, imta aukštinti retoriška kito mirtis – kito gedėjimas ir prisiminimas¹⁰⁹. Prisiminimų kultui reikalingas gėlėmis puošiamas kapas, kur „susimąstoma, tai yra iššaukiamas mirusysis ir puoselėjimas jo prisiminimas“¹¹⁰. Autorės atliktų ekspedicijų duomenys rodo, kad su mirusiojo prisiminimu siejamas ne tik kapas, bet ir žūties vietų žymėjimas, sustojimo prie namų lydint paprotys. Prisiminimai mirčiai suteikia nemirtingumo atspalvį. Ariesas pažymėjo, kad mirusiųjų kultas šiais laikais yra tapęs vienintele religijos apraiška, bendra visų tikėjamų tikintiesiems ir netikintiesiems. Nes tai prisiminimo, susijusio su kūnu ir kūniškąja išore, kultas¹¹¹.

Išvados. Gedulo, žūties vietų žymėjimo, sustojimas prie namų lydint mirusįjį papročių funkcija – palengvinti mirusiajam perėjimą į kitą pasaulį.

Mirusiųjų gedėjimo metu išliko du svarbūs elementai – apranga ir elgesys. Katalikams patariama į laidotuves eiti apsirengus tamsiais drabužiais, tačiau specialios gedulo laikotarpio taisyklės šeimai yra išnykusios. Gedulo papročių laikymasis yra sklandesnis Vakarų Lietuvoje. Kitur gedulo trukmę ir formas apsprendžia lokalių papročių laikymasis arba individualus pasirinkimas, įsigali nuomonė, kad gedului nešioti išoriniai ženklai nėra būtini. Religinę gedulo prasmę sužinojome iš dviejų pateikėjų. Galima teigti, kad religinę gedulo prasmę katalikų aplinkoje yra pamiršta. Priežastis gali būti sekuliarizacija, slypinti į vartojimą orientuotos masinės kultūros plitime.

Žūties vietų žymėjimas yra senas paprotys, kuris XXI a. pradžioje atliekamas pasikliaunant tradicijos autoritetu arba asmeniškais jausmais. Racionalių šio papročio paaiškinimų ar tikėjimų užfiksuota nedaug. Užrašytas senasis lietuvių tikėjimas, kad žūties vietose pasilieka netikėta mirtimi mirusiojo siela. Religinę šio papročio prasmę susijusi su skaistyklos vaizdiniais. Žuvimo vietose pakelėse dedamų gėlių, deginamų žvakių, pastatytų kryžių paskirtis – tai artimųjų prašymas pasimelsti už žuvusįjį, išplaukian-

¹⁰⁹ Philippe Ariès, *op. cit.*, p. 56.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 67.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 196–197.

tis iš katalikų tikėjimo, kad nespėjusiajam tinkamai pasiruošti mirčiai yra reikalinga ji užtarianti malda.

Sustojimas prie mirusiojo namų kaip atsisveikinimas su jais išreiškia apsisaugojimą nuo nepageidaujamo mirusiojo vėlės grįžimo į jo buvusius namus. Pagalbos mirusiajam pereinant į kitą pasaulį paskirtis ryškesnė Vakarų Lietuvoje, kur sustojus prie namų atliekami apeiginiai veiksmai. Šio papročio raida nėra vienakryptė. Į ją gali būti įimtose kelių atskirų papročių reikšmės, jis gali būti senųjų papročių, kuriais buvo išreiškiamas mirusiojo atsisveikinimas su savo namais, transformacija. Formą paprotys gali būti įgavęs iš senojo papročio sustoti prie lauko ribos ar kryžkelėse, kuris krikščionybės metais įgavo sustojimo prie kryžiaus formą.

Nagrinėjami papročiai nyksta dėl sekuliarizacijos. Pastaruoju metu jie yra įgavę pozityvistinio prisiminimų kulto bruožų. Tai rodytų silpnėjantį rūpestį mirusio bendrijos nario pomirtiniu likimu.

THE RELIGIOUS MEANING OF THREE CATHOLIC FUNERAL CUSTOMS (BEGINNING OF 21ST CENTURY)

Rimutė Garnevičiūtė

Summary

The aim of the article is to analyze the religious meaning of three funeral customs – mourning, marking the place of death, stopping by the house during the funeral – referring to the data provided by respondents. The methods of research used were: ethnographic expedition, analysis, synthesis, interpretation. In regard to mourning for the deceased, two important elements have survived: clothing and behavioral rituals. If compared with other regions, people in western Lithuania tend to observe mourning customs closer. Elsewhere, the length and forms of mourning are determined by observing local customs or individual choice – the general opinion is that exterior signs of mourning are not obligatory. The religious meaning of mourning was explained by only two respondents, suggesting that the religious meaning of mourning is practically forgotten by Catholics.

The meaning of flowers left by the roadside at the place of death, of burning candles and putting up crosses is associated with the images of purgatory – their religious function is to stimulate a prayer for the perished person – the conception having roots in the Catholic faith, bearing the notion that the person, who was not able to prepare himself/herself properly for death, needs an interceding prayer.

Stopping by the house of the deceased in the sign of bidding farewell, is a way of taking precautions against the unwanted coming back of his/her soul. Help

provided to the deceased when passing to the other world is practised on a broader scale in western Lithuania. There is a stop by the house of the deceased to perform certain ritual actions. The customs discussed here are about to decline because of secularization. Lately, they have acquired the characteristics of the positivist cult of reminiscences, which show the decreasing concern for the posthumous fate of the deceased member of the community.

